

Gondolatok a munkásosztály fogalmáról

Az elmúlt évtized elméleti vitáiban – mind a marxista, mind a revizionista és polgári filozófiai, szociológiai irodalomban – nagy helyet kapott a munkásosztály fogalmának és társadalmi szerepének mai értelmezése. A Szovjetunióban és a többi keleteurópai szocialista országokban, így hazánkban is, a társadalmi kutatások egyik fő kérdésévé vált. Megválaszolása a társadalmi szintű gyakorlati problémák megoldásának irányát és tartalmát is befolyásolja. Ezek a kutatások szerves részét képezik a szocialista társadalom sokoldalú, mély és árnyalt megismerésére irányuló társadalomkutatásoknak, amelyeknek elsődleges célja éppen a kommunista- és munkáspártok politikája tudományos megalapozásához való hozzájárulás, saját ideológiánk továbbfejlesztése, szocialista társadalmi fejlődésünk új jelenségeinek marxista értelmezése, és egyúttal a szocialista társadalmi fejlődést, ezen belül a munkásosztály vezető szerepét – gyakran létét – tagadó, vagy helytelenül ábrázoló antimarxista nézetek hathatós kritikája.

Ez az igény fogalmazódott meg az MSZMP XI. kongresszusának határozatában is. „Az elméleti munkában, a szocializmus propagandájában erősíteni kell az étellel, a szocialista építőtevékenységgel való kapcsolatot. Idejében kell feltárni és elemezni a fejlődés új tendenciáit, és előremutató igénnyel általánosítani a tapasztalatokat. Alkotó választ kell adni társadalmunk fejlődésének kérdéseire, szoros együttműködést kell megvalósítani a marxista társadalomtudományi kutatás és a propaganda között. Világosabban kell körvonalazni szocialista távlatainkat, be kell mutatni a szocialista életmód fölényét a kapitalista életformával szemben. Fontos feladat népünk, elsősorban munkásosztályunk gondolkodásában és magatartásában kibontakozó szocialista vonások általánosítása és fejlesztése.”

Minden, a munkásosztállyal kapcsolatos tudományos-elméleti, vagy társadalmi gyakorlati kérdés megválaszolása feltételezi a munkásosztály fogalmának valamilyen értelmezését, a munkásosztály határainak megjelölését. A társadalmi fejlődéssel együtt a munkásosztály is fejlődik, változik; szükségképpen változnia, módosulnia kell az őt visszatükröző fogalom tartalmának is. Ezen utóbbi feltárása, az osztály határainak megállapítása közel sem egyszerű feladat. Erről tanúskodnak az e témával kapcsolatban kibontakozott széleskörű viták és a vitákban kifejtett álláspontok, amelyek között igen lényeges eltérések, különbségek is vannak.

Mit értünk a munkásosztály fogalmának meghatározásán?

Minden fogalomnál megkülönböztetjük annak tartalmát és terjedelmét. A fogalom tartalma azoknak a lényeges ismertetőjegyeknek az összessége, amelyek együttesen szükségesek és elégségesek ahhoz, hogy a gondolat tárgya elhatárolható legyen minden más tárgytól. Terjedelmét pedig a fogalomban általánosított

dolgok összessége alkotja. A fogalom meghatározásán tartalmának, azaz lényeges ismertetőjegyei összességének feltárását értjük. Hogy a munkásosztály mint társadalmi osztály esetében melyek ezek a lényeges jegyek, ehhez a marxizmus klaszszikusainál találunk útmutatást.

A marxizmus szerint a társadalom nem az egyes izolált emberek mechanikus összessége, hanem a megszámlálhatatlanul sok viszonytal, társadalmi viszonyokkal összekapcsolt emberek organikus egysége. Az ember maga is mint a társadalmi viszonyok hordozója szerepel. Sőt, az embernek mint társadalmi lénynek, éppen ez a lényege. Marx írja: „az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége”. Megjelenési formáik gazdagsága ellenére a társadalmi viszonyok összessége nem kaotikus összesség, hanem viszonylag jól csoportosíthatók a társadalmi élet különböző oldalai szerint, úgymint a társadalmi-gazdasági, a politikai és az ideológiai-szellemi viszonyokra. Ezek – a kölcsönös összefüggésük és kölcsönhatásuk mellett létező viszonylagos önállóságuk ellenére – nem egyenrangúak, hierarchikus viszony áll fenn közöttük. A társadalom különböző osztályokra, rétegekre, csoportokra való tagolódásában szerepet játszó társadalmi viszonyok közül a társadalmi-gazdasági, vagy más szóval, a termelési viszonyok az alapvetőek, a „lényegesek”. „Tételezze a termelés, az érintkezés és a fogyasztás meghatározott fejlődési fokát, és megkapja a társadalmi szerkezet megfelelő formáját, a család, a rendek, vagy az osztályok megfelelő szerkezetét” – írja Marx Annyenkovhoz írt levelében. Engels „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig” című írásában hangsúlyozza: „A társadalom osztályai mindenkor a termelési és érintkezési viszonyoknak, egyszóval korszakuk gazdasági viszonyainak termékei”.

Amikor tehát a munkásosztálynak, mint társadalmi osztálynak a fogalmát meghatározzuk, akkor lényeges ismertető jegyeiként a termelési viszonyait kell feltárnunk. Az osztályok ilyen értelmű definícióját adta Lenin is, amely a társadalmi struktúrák kutatásának és ábrázolásának a marxista irodalomban a mai napig is a leggyümölcsözőbb elvi kiinduló alapja. „Osztályoknak – írta – az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyreszt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól.” Ez az osztálymeghatározás nem meríti ki az osztályok minden jellemző tulajdonságát, nem ad mindenoldalú jellemzést, de nem is törekszik erre. Lenin éppen a legalapvetőbb társadalmi viszonyok, a termelési viszonyok segítségével alkotja meg az osztályok „társadalmi-gazdasági” definícióját, amely lehetővé teszi azoknak más osztályoktól, rétegektől, csoportoktól való elhatárolását, és ezzel együtt alapot és kiindulópontot ad az osztályszerkezet és az osztályharc konkrét vizsgálataihoz, az osztályok sokoldalú, a politikai és szellemi-ideológiai arculatát is feltáró kutatásokhoz, illetve totalitásukban való ábrázolásukhoz. Jelen cikkünkben a munkásosztálynak mi is hasonló értelmű meghatározására törekszünk, pontosabban szólva a szocialista munkásosztály fogalmával és határainak értelmezésével kapcsolatban fejtjük ki véleményünket.

A szocialista munkásosztály

Célszerűnek látszik – ha csak vázlatosan is – áttekinteni azokat a lényeges társadalmi struktúrális változásokat, amelyek a kapitalizmustól a szocializmus alapjainak lerakásáig tartó időszakban végbementek. Ezen átmenet idején gyökeresen átalakult a társadalom struktúrája. A szocialista forradalom során a mun-

kásosztály kezében összpontosul a politikai hatalom, amit a vele antagonisztikusan szembenálló tőkés kizsákmányoló osztály felszámolására használt fel. A gazdaság szocialista termelési módba való átalakítása első lépéseként államosították a tőkés tulajdonban levő alapvető termelési eszközöket, megszüntették a feudál-kapitalista és kapitalista nagybirtokrendszert. Az utóbbi történelmileg különböző formákban ment végbe. A Szovjetunióban a földet nacionalizálták és csak használatra adták át a parasztoknak, hazánkban a nagybirtok nagyrészt szétosztották a mezőgazdasági proletár és félproletár népesség között, akik annak magántulajdonosai lettek. Ez tette ki a földreform során igénybe vett földterület kb. 60⁰/₀-át. A maradó 40⁰/₀-ot állami minta- és kísérleti gazdaságok, termelőszövetkezetek, községi és állami erdők, közlegelők, házhelyek stb. céljaira tartották meg állami tulajdonban. Természetesen mindez nagy mértékben megváltoztatta az egész társadalom struktúráját. A mezőgazdasági proletáriátus nagy tömegei váltak kisárutermelőkké. Míg 1941-ben a mezőgazdasági népesség 45,8⁰/₀-ra agrárproletár és félproletár (0-1 kat. hold), 47,2⁰/₀-a kisárutermelő (1-25 k. hold) volt, addig ez az arány 1949-ben 17,0⁰/₀, illetve 80,2⁰/₀ volt. Tehát amíg az iparban már 1949-ig uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, addig a mezőgazdaságra továbbra is a kisárutermelés volt a jellemző. A döntő változás ebben a szakaszban a kizsákmányolás gazdasági alapjának felszámolása, és ezzel együtt a volt uralkodó osztály gazdasági hatalmának megtörése és felszámolása.

Ez a folyamat ugyanakkor nem jelentette a volt uralkodó osztálynak, mint társadalmi, politikai erőnek az azonnali és végleges legyőzését. Egyrészt elhagyta az országot, másrészt – elvesztve korábbi pozícióit – deklasszálódott, és fizikai munkásként, alkalmazottként helyezkedett el. Eltitkolt és átmentett vagyonuk, továbbá bel- és külföldi összeköttetései továbbra is jelentős társadalmi erőt biztosítottak nekik. Ez megmutatkozott az 1956-os ellenforradalom idején is. Az eddig lezajlott szocialista forradalmak tapasztalatait általánosítva írja G. E. Glézerman: „azután, hogy a kizsákmányoló osztályok elvesztik gazdasági pozícióikat, az antagonisztikus elemek megőrizhetnek még az események menetére hatással levő bizonyos eszközöket, lehetőségeket. Ez különösen azokban az országokban történhet meg, ahol viszonylag békés úton valósult meg a szocialista forradalom”. (G. E. Glézerman: *Isztoricseszkiy matyerializm i razvityije szocialiszticeszkovo obsesztva*. Moszkva, 1973.)

A munkásosztály politikai hatalma döntő szerepet játszott az új szocialista tulajdonviszonyok és általában a szocialista termelési viszonyok kialakításában. Éppen ezért különös jelentőséggel bírt, hogy kik számítottak a munkásosztály tagjának. Az állami tulajdonba vett termelési eszközök ennek az osztálynak a tulajdonát képezték, hiszen a szocialista állam a munkásosztály diktatúrájának szerve, annak megtestesülése.

Ezzel kapcsolatban néha tévesen értelmezik azt a megfogalmazást, hogy az államosított termelőeszközök össznépi tulajdonba kerültek. Nem értve meg az állami és össznépi tulajdon dialektikáját, logikai ellentmondást látnak a fenti kijelentésben. A dolog lényege abban van, hogy az állami tulajdon annyiban össznépi, amennyiben a proletárdiktatúra állama össznépi érdekeket is szolgál, és annyiban különbözik annak kifejtettebb formájától, amennyiben a lakosság nem-munkás osztályainak, rétegeinek partikuláris érdekei a munkásosztály érdekeitől lényegesen különböznek. A szocialista állami tulajdon az össznépi tulajdon formája, annak első fejlődési szakaszát képviseli, és kifejtettebb állapotába a fejlett szocializmus építése során, a szocialista állam fejlődésével, a proletárdiktatúrának össznépi diktatúrába való átnövésével együtt megy át. A fentieket figyelmen kívül hagyni, metafizikusan azonosítani a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában az állami tulajdont az össznépi tulajdonnal általában (például

egy későbbi fejlettségi fokával – elméleti tévedésekhez vezető hiba lenne.

A szocialista állami tulajdon kialakulásával tehát a munkásosztály mint osztály az állami tulajdon kollektív tulajdonosává vált, és ezen az alapon a szocialista állam révén tervgazdálkodást folytat. Az általa előállított terméktöbblet nem válik a tőkés által elsajátítható értéktöbbletté. Munkaereje nem áru többé, bár tagjainak helyzetét kettősség jellemzi. Egyrészt az állami tulajdon társtulajdonosa, másrészt egy adott vállalatnál munkavállaló, ahol a munkaszerződés értelmében köteles a termelő munkában végrehajtói funkciókat ellátni. Jövedelme nem munkaerejének ára, hanem a nemzeti jövedelemből munkája szerinti részese.

Ha a munkásosztályt a társadalmi termelésben elfoglalt helye és szerepe szempontjából jellemezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy ő a termelőmunka végrehajtója. Ez esetben pontosítanunk kell, hogy mit értünk ezen a fogalmon. Marxnak a Tőkében adott értelmezéséből indulunk ki. A legáltalánosabban értelmezett, minden konkrét társadalmi formájától elvonatkoztatott munka olyan célszerű emberi tevékenység, amely az ember és a természet között megy végbe, „amelyben az ember saját testével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét.” Ennek során számára használható formában sajátítja el a természeti anyagot. Termelő munkán tehát anyagi használati értékeket előállító munkát kell értenünk. (És így megkülönböztetjük a szellemi értékeket előállító munkától.)

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az így tételezett munkafolyamathoz absztrakción keresztül, azoktól a társadalmi feltételektől eltekintve jutottunk el, amelyek között ez a valóságban végbemegy, és amelyek meghatározzák konkrét történelmi formáját. Ezért ez az általános fogalom nem elégséges a történelmileg konkrét társadalmi termelés jellemzésére, további konkretizálásra van szükség. Erre hívta fel a figyelmet Marx is: „A termelőmunkának ez a meghatározása, amelyhez az egyszerű munkafolyamat álláspontjáról eljutottunk, semmiképp sem elegendő a tőkés termelési folyamat szempontjából”. (Tőke I. 173. oldal.)

A termelés társadalmi kapcsolatainak és viszonyainak rendszere a termelőerők fejlődésével változik. A termelés minden meghatározott történelmi formája – mutat rá Marx – továbbfejleszti saját anyagi alapjait és társadalmi formáit, és az érettség bizonyos fokát elérve, leveti az adott történelmi formát és egy magasabb lép a helyébe.

A termelőmunka és annak kereteit adó termelési viszonyok változása együtt jár a termelőmunkás társadalmi meghatározottságának változásával. Ha a munkást általánosan úgy értelmezzük, mint a termelőmunka végzőjét, akkor most úgy pontosítjuk, hogy az adott termelési mód munkása az adott termelési viszonyok által meghatározott termelőmunka végzője. Így a termelési viszonyok változása maga után vonja a termelőmunkás fogalmának megváltoztatását is. A kapitalizmusban a tőkés termelési viszonyok között termelőmunkát végzőket tekintjük munkásoknak. A termelőmunka tőkés formájának sajátossága, hogy a tőkés termelés célja nem egyszerűen használati értékek termelése, hanem értéktöbblettermelés a tőkés számára. A munkás tehát nem a maga számára, hanem a tőkés számára termel, és nem elegendő egyszerűen termelnie, értéktöbbletet kell termelnie. „Csak az a munkás termelő, aki értéktöbbletet termel a tőkés számára, vagyis a tőke önértékesülésére szolgál” – írja Marx a Tőkében.

Ezt fontos hangsúlyozni, mert a kapitalista társadalmi-gazdasági alakulat nem csupán „tisztá” kapitalista termelési viszonyokat tartalmaz, hanem a történelmileg megelőző termelési módok termelési viszonyainak mennyiségileg is jelentős maradványait is. Itt a választóvonal a kapitalizmus munkása, proletárja és az időben ugyan együtt és térben egymás mellett létező – azaz ugyanabban a

társadalomban élő –, de nem a tőkés viszonyokat megtestesítő feltételek között használati értéket előállító dolgozó között. Így például nem tartozik a proletariá-tushoz a saját termelési eszközökkel dolgozó, saját munkaerőjét felhasználó kis-
iparos, vagy paraszt, de hasonló módon nem tekinthető proletárnak a lumpen-
proletárok népes tábora sem.

A szocialista termelési viszonyok között ismét módosul a termelőmunka fogalma. Itt is az anyagi értékek termelési folyamatát jelenti, de nem minden anyagi értéket előállító munka minősül – a fenti értelemben – termelőnek. Csak az, amely a szocialista tulajdonban levő termelési eszközökkel állít elő használati értéket az össznép számára. Sőt, véleményünk szerint a munkásosztály meghatározása céljából ezt a megfogalmazást tovább kell szűkítenünk. A társadalmi fejlődésnek ezen a szintjén – az átmeneti időszakban és a szocializmus alapjainak lerakását követő időszak elején – az össznépi tulajdont megtestesítő állami tulajdonhoz kapcsolódik a munkásosztály által végzett termelőmunka. A szocialista munkásosztály az így értelmezett termelőmunka végrehajtója, végzője. (Itt a széles értelemben vett termelésre gondolunk, amely tartalmazza a szállítást és kereskedelmet is.)

A fenti meghatározás segít elhatárolni a munkásosztályt, mint a termelőmunka szubjektumát a lakosság önálló foglalkozású részétől (parasztoktól, kisiparosoktól, önálló szellemi foglalkozásúaktól), ezeknek esetleges alkalmazottaitól, valamint a termelőszövetkezetek tagjaitól, mint csoporttulajdonosoktól és azok alkalmazottaitól. Továbbá, ez a meghatározás szűkebb terjedelmű, mint a „bérből és fizetésből élők” kategóriája, amennyiben elhatárolja az anyagi termeléstől távol álló szellemi dolgozókat (orvosokat, pedagógusokat, hivatalnokokat stb.). Ugyanakkor bővebb, mint az állami vállalatok fizikai dolgozói, nem zárva ki a termelésben közvetlenül résztvevő magasan képzett mérnök- és technikus-munkásokat. Ezen utóbbiakkal kapcsolatban utalunk arra, hogy már Marx is a munkásosztályhoz sorolta őket. A Tőkében, elemézve az ipari forradalom, a gépi nagyipar megjelenésének társadalmi hatását, rámutatott, hogy megjelenik a gépmunkások és az azokat kiszolgáló segédmunkások mellett egy számában még jelentéktelen személyzet, amelynek feladata a gépi berendezések zavartalan működésének biztosítása. Marx ezek állományába mérnököket és technikusokat is sorol. És mint megjegyzi, ez egy magasan, részben tudományosan, részben kézműveszerűen képzett rétege a munkásoknak. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy nem értünk egyet az üzemi értelmiség részét képező mérnöki állománynak a munkásosztályba sorolásával. Az értelmiség és a munkásosztály „határviszonyára” még a későbbiek során visszatérünk.

A munkásosztály határainak módosulása a fejlett szocializmus építése során

A szocializmus alapjainak lerakásával, majd azok megszilárdításával új szakasz kezdődik az osztály nélküli társadalomhoz vezető úton, a fejlett szocializmus építése. Ez még osztálytársadalom, de természetét tekintve gyökeresen különbözik az antagonisztikus osztálytársadalmaktól. Mint G. E. Glézerman írja a már idézett könyvében: „A szocializmus az osztály nélküli társadalomhoz vezető út szükségszerű szakasza. Ez a kommunizmus első fázisa, amelyikben az osztályellentmondás (protiivopolozsosztvi) és gyökeres társadalmi különbségek már megszűntek, de az osztályok még nem tűntek el. . . . Ha a kapitalizmustól a szocializmushoz való átmeneti periódus az osztályantagonizmusok és az ember ember által való kizsákmányolása megszűntetésének szakasza, akkor a szocializmus a társadalmi fejlődés olyan foka, ahol a gyökeres osztálykülönbségek eltűntek, és csupán nem gyökeres különbségek maradtak”. Az osztálystruktúra tehát továbbra is alapvető marad, ez határozza meg az alapvető társadalmi folyamatok irányát, menetét.

A termelőszervezetek szocialista tulajdona (állami és szövetkezeti tulajdon) a munkásosztály és termelőszövetkezeti parasztság érdekezését alapvetően meghatározza. Ennek következtében a két osztály viszonyában a jelleg- és érdekezés domináns a még meglévő különbségekkel szemben.

A fejlett szocializmus építése során maga a munkásosztály is fejlődik, létszáma nő, állománya új osztagokkal bővül, határai méginkább elmosódottakká válnak. Ezek a változások mindenekelőtt a szocialista tulajdon és elosztási viszonyok, valamint a kibontakozó tudományos-technikai forradalom hatásaként mennek végbe.

A volt kisiparosokból alakult kisipari termelőszervezetek a szocialista építés során nagy fejlődésen mentek keresztül. Taglétszámuk az 1949. évi 8 000-ről 1966-ra már 192 000-re növekedett. Az itt dolgozó fizikai dolgozók – bár helyzetük sok vonatkozásban egyre inkább hasonlított a munkásokéhoz – a foglalkoztatott lakosság egy sajátos rétegét alkották, még nem számítottak a munkásosztály részének. Ezek a szövetkezetek megalakulásuk után fő feladatuk a lakosság számára végzett szolgáltató tevékenységet kapták. A valóság fejlődés iránya azonban eltért ettől, és egyre inkább termelőüzemekké váltak. Ma már termelőerőik fejlettségi szintje közel azonos a hasonló üzemméretű állami vállalatokéhoz. Sokszorosára nőtt közösvagyonuk, gazdálkodási rendszerük, tagjaikról való szociális gondoskodásuk az itt dolgozók számára az állami vállalatok dolgozóihoz hasonló munkafeltételeket és társadalmi helyzetet biztosítanak. Mindez a fejlődés az 1970-es évek elejére olyan fokot ért el, hogy társadalmi helyzetükben a munkásosztályhoz való hasonlóság, sőt azonosság vált dominánssá. Mindezek figyelembevételével pártunk X. kongresszusa már a munkásosztályhoz sorolta a kisipari termelőszervezetek fizikai dolgozóit.

Külön kell szólnunk a munkásosztály és a fizikai munkások viszonyáról. A társadalomkutatók széles körében elismert ismerve a munkásosztálynak a „főként fizikai munkával való foglalkozás”. Véleményünk szerint, ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ez az osztályt csak mint egészet jellemzi, de nem jellemzi annak minden rétegét, csoportját. Figyelembe kell vennünk, hogy fejlődésünk mai szakasza egybeesik a tudományos-technikai forradalom kibontakozásával. Már ma sem hagyható figyelmen kívül, hogy nő – és a jövőben egyre inkább nőni fog – azon munkahelyek száma, ahol a munkás már nem alárendelt szerves része a termelőszervezetnek, hanem a termelési folyamat mellé lépve, feladata az irányítás, ellenőrzés és az esetleges üzemzavarok elhárítása. Ezen munkákban a szellemi tevékenység részaránya túlnyomóvá válik. Ezzel kapcsolatban írja N. V. Markov – számításokra hivatkozva –, hogy „a szellemi munka foglalja el az elektromos olvasztókemencék olvasztárai munkaidejének 70⁰/₀-át, a vegyi termelésben alkalmazott automatikus irányítóberendezés vezérlőasztalánál dolgozóknál ez az arány 90⁰/₀, az automata gépsorok beállítóinál eléri a 95⁰/₀-ot”.

A fent említett ismerv mechanikus alkalmazása tehát leszűkítené a munkásosztály határait – még akkor is, ha túlnyomó többségét ma is jellemzi –, és éppen a jövő munkástípusának osztályhovatartozását kérdőjeleznék meg. Példaként említjük meg, hogy amíg a Szovjetunióban az ipari munkások száma 1969-re az 1959-es adatokhoz viszonyítva 139⁰/₀-ra nőtt, addig közöttük az automata berendezések működését figyelők, ellenőrzők száma 245⁰/₀-ra.

Részletesebben kell szólnunk az értelmiség és a munkásosztály „határviszonyáról”, annál is inkább, mert napjainkban ez az egyik legtöbbet vitatott kérdés a társadalmi struktúrával kapcsolatban. Ennek objektív alapját az szolgáltatja, hogy a tudományos-technikai forradalom hatására itt a legdinamikusabb a mozgás, a munkásosztály határainak szélesedése és elmosódása. A feladat nehézségét fokozza, hogy az értelmiség fogalma is viták középpontjában áll. A tudományos-

technikai forradalom eredményeként megjelentek és számban növekszenek a termelésben közvetlenül résztvevő, magasan képzett, esetenként mérnöki diplomával rendelkező munkások. Tevékenységük a termelőeszközökhöz kapcsolódik, ugyanakkor munkájuk inkább szellemiként, mintsem fizikaiként jellemezhető. Véleményünk szerint, nem az értelmiséghez, hanem a munkásosztályhoz tartoznak, annak egy sajátos rétegét képezik.

Viszonylag könnyű a magasan képzett szellemi dolgozók azon csoportjának az értelmiséghez való sorolása, akik az anyagi termelési szférától távolabb végzik munkájukat (pedagógusok, jogászok, újságírók, tudósok stb.), akiknek feladata szellemi értékek termelése, újratermelése. A népgazdaság anyagi termelési szférájában is tevékenykednek értelmiségiek, akiknek feladatuk a termelendő termékek „eszmei képenek” mint szellemi terméknek a létrehozása, vagy éppen a termelési folyamat elméleti kidolgozása. Munkájuk jellege lényegesen különbözik az ugyancsak főként szellemi munkát végző, automata gépsorokat irányító, magasan képzett szakemberek munkájától. Éppen ezen munkajellegbeli különbség alapján sorolhatjuk az előbbieket az értelmiséghez, az utóbbiakat pedig a munkásosztályhoz. Véleményünk szerint tehát a szellemi munka nem értelmezhető a munkásosztály és az értelmiség határa kritériumaként.

A fentiek figyelembevételével nem tartjuk elfogadhatónak sem azt az álláspontot, amely a munkásosztályt leszűkíti a fizikai munkásokra (pl. dr. Mód Aladárné álláspontja), sem azt, amely túlságosan kiterjeszti az osztály határait, idesorolva az értelmiségnek az üzemekben, sőt kutató- és tervezőintézetekben foglalkoztatott részét is (pl. Búza Márton, vagy a szovjet O. I. Skaratán álláspontja). Ezen utóbbi álláspontot abból a szempontból is bírálunk kell, hogy eliliminálja a munkásosztály és az értelmiség közötti határt. Kétségtelen, hogy éles határvonalat keresni eredménytelen próbálkozás lenne. Ez azonban nem jogosíthat fel arra, hogy ezt a változó, „folyékony” határt, amely azért létezik, semmisnek tekintsük. Az utóbbi álláspont logikai menetét elfogadva, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozó értelmiségieket a tsz-parasztsághoz kellene sorolnunk. Ebben az esetben az értelmiség két csoportja között osztályjellegű különbségeket kellene feltételeznünk, illetve elfogadnunk. Ez azonban ellentmond az értelmiség önálló, osztályok közötti rétegeként való felfogásának.

Végezetül rá kell mutatnunk a szocialista termelési viszonyok fejlődésének egy olyan sajátosságára, amelynek eredményeként a társadalom osztályai, rétegei, csoportjai közelednek egymáshoz. Azok a termelési viszonyok, amelyek a kapitalizmusban külön-külön társadalmi csoportokhoz tartoztak, a szocializmusban egyre inkább integrálódnak. Például, a kapitalizmusban a fizikai munkások mint munkavállalók nem rendelkeznek az általuk mozgásba hozott termelőeszközökkel és így a termékekkel sem. Lényegében nem vesznek részt a termelés céljainak, folyamatainak meghatározásában és megtervezésében sem, tevékenységük kizárólag végrehajtói. A szocializmusban a munkás egyrészt egy adott vállalat munkavállalója, másrészt mint a munkásosztály tagja az állami tulajdonban levő termelőeszközök tulajdonosa. A termelés céljainak, terveinek meghatározásában, illetve a végrehajtás ellenőrzésében részt vesz; egyrészt közvetve, képviseleti szervein keresztül (párt, szakszervezet, KISZ), másrészt az üzemi demokrácia más fórumain közvetlenül is (brigádertekezetek, termelési tanácskozások stb.). A fentihez hasonló folyamatok nemcsak a gazdasági szférában, hanem a tőle elválaszthatatlan politikai és ideológiai-szellemi területeken is végbemennek. Ebben az értelemben közelednek a társadalom osztályai, rétegei és csoportjai egymáshoz. Ez az út vezet az osztály nélküli társadalom megteremtéséhez, amely során a munkásosztály is mint társadalmi osztály megszűnik, feloldódik az egész népben.

Benedek Sándor